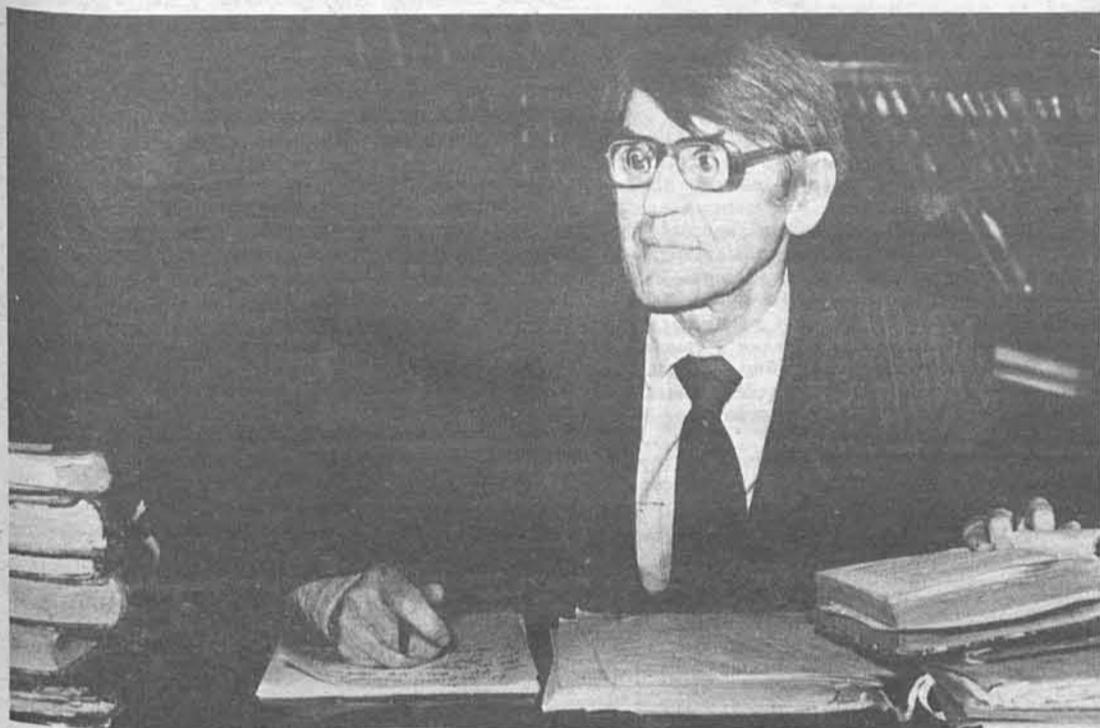

ЗЫРАЦЬ ЗЯРНЯТКА ДА ЗЯРНЯТКА

«Дзівак», «нефармал», «саматужнік», «пустэльнік» — ды хіба мала абразлівых і зневажальных ярлыкоў наклевалі ў такі яшчэ недалёкі застойны час да апантанага даследчыка нашай даўніны — вучонага Міколы Ермаловіча. Доўгія гады ніхто яго не друкаваў. Афіцыйная навука проста ігнаравала незалежнага гісторыка, які дазваляў сабе, на яе погляд, занадта многа: гаварыць тое, што думае, а думаць не як усе. Доўгія гады М. Ермаловіч не мог прабіцца да чытача, прабіць глухую і моцную сцяну састарэлых ідэалагічных догмаў. Але ж часы мяняюцца. І ўсё становіцца на свае месцы. Напісаная вучоным больш чым дваццаць гадоў назад кніжка «Пасля аднаго міфа» пазалетаць убачыла свет, імгненна была раскуплена, неўзабаве выйдзе

другое яе выданне. Толькі-толькі з'явілася ў продажы «Старажытная Беларусь» — шматгадовая яго праца аб ранняй гісторыі Беларусі часоў Полацкага перыяду. Абодва выданні адразу сталі бібліяграфічнай рэдкасцю. Яны «ўзарвалі» многія канцэпцыі і стэрэатыпы, што склаліся ў гістарычнай навуцы, пралілі святло на сапраўдныя і падтасаваныя факты нацыянальнай гісторыі.

Не абцяжараны славай і навуковымі рэгаліямі вучоны, якому ў красавіку будзе 70 гадоў, працягвае сваю карпатлівую працу па напісанню праўдзівай гісторыі Бацькаўшчыны.

З Міколам ЕРМАЛОВІЧАМ сустрэлася і пагутарыла наш карэспандэнт Таццяна АНТОНАВА.

— Мікалай Іванавіч, прыміце шчырыя віншаванні з нагоды выхаду вашай кнігі і з нагоды юбілею. Мы пра яе яшчэ пагаворым. Але наш чытач так мала ведае пра вас як пра чалавека... А вы ж амаль раўнаважнік Савецкай улады. Прыгадайце свае юначыя гады. Як раз тады быў самы разгар барацьбы з так званымі «нацдэмамі», «ворагамі народа». Як тыя жаклівыя падзеі закранулі асабіста ваша жыццё, якія пакінулі след?

— Нарадзіўся я ў Дзяржынскім рэёне на хутары Малыя Навасёлкі ў 1921 годзе. Бацькі — сяляне. У 1930 годзе яны ўступілі ў калгас. А ў 1937-м бацьку майго, які рабіў конюхам, арыштавалі. Ніхто нікога не ведаў: за што? чаму? Мне тады было 16 гадоў, і нас чацвёрка дзяцей у сям'і... Што кепскага мог зрабіць бацька? Яго арышт быў поўнай нечаканасцю для мяне... А бяда ж адна не ходзіць. Праз месяц мяне

выключылі з дзесятага класа. І прыпісалі вось які грэх. Я хадзіў у школу ў Дзяржынск — гэта 5 ці 6 кіламетраў ад вёскі. Туды і назад штодня. Нам задалі вучыць урывак з пісьма беларускага народа вялікаму Сталіну. І я, ідучы дадому з тымі, хто з маёй вёскі і з суседніх, адкрыў кнігу па дарозе, каб не траціць час, і стаў вучыць. Раптам аб нешта спатыкнуўся. Падручнік выпавіў з рук, запэцкаўся ў гразі. Мне тады і ў галаву не прыйшло нічога благага. Але ж назаўтра клічуць да дырэктара. І той адразу на мяне: «Як ты пасмеў кідаць пісьмо вялікаму Сталіну ў гразь? Ты ведаеш, што за гэта бывае?! Каб тваёй нагі не было ў школе!!!» Не захацеў нават выслухаць мяне, што выйшла тое не наўмысна, а выпадкова. Напісаў адразу загад. Гэта быў такі ўдар для сям'і. Ужо тады ў мяне быў пагоршыўся зрок, і маці разумела, што да вясковай працы я буду не прыдатны. Я ж тады,

аднак, не разгубіўся, не раскіс, пачаў энергічна дзейнічаць: уладкаваўся на працу, паступіў на падрыхтоўчыя курсы ў педінстытут у Мінску. Вучыўся на курсах і адначасова здаваў экзамены на атэстат сталасці. Так што мне адначасова выдалі дакумент аб завяршэнні сярэдняй адукацыі і прынялі ў інстытут.

— На гістарычны факультэт?

— Гісторыя — маё позняе каханне. Я вырашыў заняцца сур'ёзна беларускай мовай і літаратурай. Дарэчы, яшчэ ў школе спрабаваў пісаць вершы, друкаваў іх у раённай, а пазней і рэспубліканскай газетах. Якія тады ў мяне былі вершы? Ура-патрыятычныя, вядома. Далейшыя перыпетыі лёсу — арышт бацькі і маё выключэнне са школы зрабілі пераварот у душы. І я не змог ужо пісаць вершы. Праўда, літаратурнай працай пазней я ўсё ж заняўся. Быў гэта 1948

{Працяг на 3-й стар.}

«— Для фронту і яго актыўных прыхільнікаў значна ўскладнілася работа. Раней як было: сцяг, што, дарэчы, быў яшчэ і пад забаронай, узяў у рукі і ўжо ты — амаль што герой. А калі яшчэ і горлам можаш узяць — то барацьбіт. Цяпер зусім усё па-іншаму. Нацыянальная сімволіка, сцягі, прэса — дазволена. Але балбатуноў народ ужо наслухаўся. Натуральна, патрэбна канструктыўная праца. Хаця і адбыўся пералом у масавай свядомасці ў адносінах да мовы, але, на жаль, нават у нас, у фронце, яе ведаюць кепска, яшчэ горш з культурай... У людзей не хапае ведаў, неабходных для ўсведамлення сябе беларусамі. Таму самы час заняцца асветай суайчынікаў. Трэба распрацоўваць эканамічную праграму выхаду з крызісу. Бо крычаць: «Камуністаў дапоў!» — найпрацейшая справа».

{БНФ: ДАЦЬ ЛЮДЗЯМ МАГЧЫМАСЦЬ ВЫБАРУ}.
Стар. 2.

СПАДЧЫНА

БЕЛАРУСКІЯ ПІСАНКІ

31 сакавіка адсвяткавалі Вялікдзень католікі, а 7 красавіка ўрачысты перазвон у цэрквах абвесціць, што настаў Вялікдзень і для хрысціян праваслаўнага веравызнання. На велікодным стане ў кожнага беларуса на самым відным месцы — гара маляваных яек. Такая традыцыя вядзецца з пакалення ў пакаленне.

Прыкметны рост цікавасці да багатай, але нярэдка занябанай культурнай спадчыны беларускага народа, характэрны для апошняга часу, адкрывае, вяртае з небыцця многія адметныя яе старонкі. Гэта ж можна сказаць і пра такія цікавыя, глыбока традыцыйныя, але практычна забытыя ад народнага мастацкага роспісу, якім з'яўляецца дэкараванне велікодных яек-пісанак (крашанак, маляванак).

У той час, як нашы суседзі — літоўцы, украінцы, палякі — сабралі многатысячныя калекцыі пісанак, прысвяцілі ім шматлікія працы, пра беларускія пісанкі да апошняга часу амаль нічога не было вядома. Музеі рэспублікі іх не збіралі, не захоўваюцца яны і ў народным

побыцце. Таму знайсці старыя ўзоры практычна немагчыма. Даводзіцца шукаць майстроў, якія памятаюць сакрэты гэтага амаль забытага на Беларусі мастацтва, прасіць іх узнавіць колішнія ўзоры ці хоць падзяліцца вуснымі згадкамі.

Традыцыя ўзорыстага аздаблення яек мае даўнюю гісторыю. Гэты від мастацтва бярэ вытокі ў часы язычніцтва, калі яйка ўвасабляла народныя ўяўленні пра творчыя, жыццёвыя сілы прыроды. Старажытныя славяне ўжывалі курыныя яйкі ў веснавых абрадах як сімвал абуджэння прыроды пасля зімовага сну, сведчанне чалавечага дабрабыту і згоды. У прыватнасці, у беларусаў вы-

{Заканчэнне на 8-й стар.}

{Працяг на 3-й стар.}

НЯУМОЛЬНАЯ СТАТЫСТЫКА

ЯК ЖЫВУЦЬ У СТАЛЦЫ

Згодна з разлікам эканамістаў, сёння пражытачны мінімум на аднаго чалавека ў месяц складае не менш як 125 рублёў. 46 працэнтаў апытаных сямей жывуць за гэтай рысай, прычым 23 працэнты з іх маюць даход на члена сям'і да 80 рублёў. І толькі 3 працэнты лічаць, што могуць сабе ні ў чым не адмаўляць, цэны для іх не маюць рашаючага значэння — быў бы тавар. Гэта азначае, што далейшае павышэнне цэн на тавары, паслугі пры стрымліванні даходаў насельніцтва можа прывесці да непрадказальных сацыяльна-эканамічных вынікаў.

Такая рэальная карціна жыцця мінчан, атрыманая ў выніку сацыялагічных даследаванняў, праведзеных Мінскім гарадскім Саветам. Толькі 23 працэнты апытаных указалі на адсутнасць праблем з жылой плошчай. Але пры гэтым толькі 3 працэнты гатовы да будаўніцтва кааператывнай кватэры і 2 працэнты — купіць кватэру ў дзяржавы. Мяркуючы па адказах маладых бацькоў, 64 працэнты жывуць за рысай пражытачнага мінімуму, гэта значыць маюць даход менш за 120 рублёў у месяц на аднаго чалавека. 65 працэнтаў сямей ледзь зводзяць канцы з канцамі, нярэдка пазычаюць грошы.

ВЯРТАННЕ ДА ПАСРЭДНІЦТВА

ТАВАРНАЯ БІРЖА

Некалі па ўсёй Расіі дзейнічала больш за 100 таварных біржаў, а ў Беларусі яны меліся ў Мінску і Магілёве. Цяпер іх воўпг, напэўна, спатрабіўся б тым, хто заклапочаны стварэннем першай Беларускай таварнай біржы. Нядаўна адбыўся ўстаноўчы сход, утвораны аргкамітэт па арганізацыі біржы. Распрацаваны яе канцэпцыя і статут. Таварная біржа павінна стаць зонай свабоднага гандлю з выкарыстаннем прынцыпаў свабоднай канкурэнцыі і рыначнага цэнаўтварэння. Брокерскія паслугі на біржы будуць аказвацца любым прадпрыемствам, арганізацыям рэспублікі і краіны на паявых асновах незалежна ад форм уласнасці, падпарадкаванасці.

На таварнай біржы на пачатковым этапе намечана ажыццяўляць таксама бартэрныя здзелкі, аўкцыённы і кірмашовы гандаль. У адным комплексе з біржай будзе працаваць пастаянная дзеючыя аптовы кірмаш.

РЭФЕРЭНДУМ

ВЫБАР ЗРОБЛЕНЫ

Абнародавана паведамленне Цэнтральнай камісіі рэферэндуму СССР аб выніках усенароднага галасавання ў краіне 17 сакавіка.

Па Саюзу ў цэлым у галасаванні прыняло ўдзел 148 574 606 чалавек, або роўна 80 працэнтаў ад маючых права галасу. На пытанне «так» адказалі 76,4 працэнта, далі адмоўны адказ 21,7 працэнта.

Найбольшая актыўнасць была праяўлена ў рэспубліках Сярэдняй Азіі, дзе галасавала ад 92,9 (Кіргізія) да 97,7 працэнта ў Туркменіі, на гэтыя ж рэгіёны прыпадае і найбольшая колькасць людзей, якія далі станоўчы адказ на пытанні рэферэндуму.

Такім чынам, гаворыцца ў паведамленні камісіі, большасць грамадзян краіны выказалася за неабходнасць захавання Саюза Савецкіх Сацыялістычных Рэспублік як абноўленай федэрацыі.

ДЛЯ ФЕРМЕРАУ

ЛІЛІПУТ У СЯМ'І ГУЛІВЕРАУ

Беларускі аўтазавод у Жодзіне, вядомы ва ўсім свеце сваімі цяжкавозамі, магчыма, неўзабаве стане вырабляць і адну з самых маленькіх самарухомых машын — грузавы мотаролер.

Навінка будзе даспадобы дачнікам і фермерам, таму што апрача перавозкі невялікіх грузаў, здольная і араць, баранаваць, і г. д. Умеранай бацька і цана — каля дзвюх тысяч рублёў, хаця якой яна акажацца да моманту серыйнай вытворчасці, сёння не скажа, зразумела, ніхто. У гэтым годзе мяркуецца выпусціць першыя дзесяць прабных экзemplараў грузавых мотаролераў.

ПРАФЕСІЙНАЯ АДУКАЦЫЯ

Агронамаў, заахнікаў і механікаў сельскагаспадарчай вытворчасці рыхтуюць у Калінкавічах у Палескім саўгасе-тэхнікуме. Сёння тут атрымліваюць спецыяльнасць 980 сельскіх хлопцаў і дзяўчат. Дзевяноста працэнтаў выпускнікоў будуць працаваць у саўгасах і калгасах Гомельскай вобласці.

НА ЗДЫМКУ: практычныя заняткі ў выпускнікога курса агронамаў праводзіць выкладчык Аляксандр АЛЯПКІН.

СУМНЫ РАКУРС

Рэдкім экспанатам можа неўзабаве стаць любімая цацка дзятвы «Баскетбол». Прычына — адсутнасць сыравіны. Не падумайце, што прадпрыемствы хіміі перасталі выпускаць неабходны для вытворчасці «Баскетбола» полістырол. Ды толькі, як гаворыцца, не па Сеньку шапка. Гомельскі завод радыётэхналагічнага абсталявання можа заплаціць за кілаграм сыравіны 70 капеек, кааператары ж — 3—4 рублі. Ды і самім гамельчанам, якія пачалі ў сувязі з канверсіяй выраб тавараў для народа, больш выгадна з сыравіны, набытай з такой цяжкасцю, вырабіць, напрыклад, два аўтамабільныя люстэркі «Палессе» коштам 60 рублёў кожнае, чым адну гульню «Баскетбол» за 14.

Такая вось арыфметыка дарослых. Толькі як растлумачыць яе малым, у якіх становіцца ўсё менш любімых цацак!

НА ЗДЫМКУ: рукамі не чапаць... Цацкі, якія хутка стануць музейнай рэдкасцю.

«Я галасаваў за Саюз. На тое ёсць шэраг прычын. Першае. Беларускі народ гістарычна бліжэй з'яўся да рускага. У наш бурны век цяжка застацца кошкай, якая гуляе сама па сабе.

Другое. Развал Саюза — гэта развал этнічных сувязей, гэта мільёны раздзеленых сем'яў, што створыць дыскамфорт практычна для ўсяго народа.

Трэцяе. Без дапамогі ўсіх рэспублік і супольнасцяў нам не справіцца з праблемай ліквідацыі вынікаў чарнобыльскай катастрофы.

І нарэшце, апошняе — можа, асноўнае. Я не веру ў тое, што «цэнтр» можа дапусціць выхад нашай рэспублікі з Саюза. Пры любых выніках галасавання. Дарэчы, гэтаму ёсць прыклады ў іншых рэгіёнах. Значыць, перамога на рэферэндуме сіл, якія стаяць за выхад з Саюза, магла б уцягнуць рэспубліку ў новую хвалю бедстваў, аж да ваеннай канфрантацыі, пераваротаў і г. д. Далібог, не варта з-за амбіцыйных мэт рызыкаваць лёсам народа...»

(Б. САВІЦКІ, старшыня Камісіі Вярхоўнага Савета БССР па экалогіі і радыяльнаму выкарыстанню прыродных рэсурсаў).

АКТУАЛЬНЫ КАМЕНТАРЫЙ

БНФ: ДАЦЬ ЛЮДЗЯМ МАГЧЫМАСЦЬ ВЫБАРУ

Як мы ўжо паведамлялі, 23—24 сакавіка ў Мінску прайшоў другі з'езд Беларускага народнага фронту «Адраджэнне». З самай раніцы ў Палацы культуры тонкасуконнага камбіната пачалі збірацца дэлегаты і госці, шматлікія прадстаўнікі прэсы. Зразумела, што гэта падзея выклікала немалы інтарэс у журналістаў, якія за два гады існавання руху зламалі нямала пер'яў, асвятляючы яго асобныя акцыі і каменціруючы праграмныя заявы. Яшчэ ва ўсіх на памяці мітынгі і дэманстрацыі, наладжаныя фронтам, якія перушылі, здавалася б, непарушны спакой у рэспубліцы, канфлікты з мясцовымі органамі Савецкай улады, высвятленні на старонках газет і часопісаў ўзаемаадносін у партпаратам і яго ідэолагамі.

Два гады — тэрмін у прынцыпе невялікі. За гэты час БНФ заваяваў сабе рэпутацыю прыхільніка радыкальных змен у грамадстве, апазіцыйнай існуючаму грамадскаму ладу палітычнай сілы.

Ад супрацоўніцтва з лепшымі прадстаўнікамі кампартыі БНФ прыйшоў да поўнай канфрантацыі з ёю. На рахунку руху, як сказаў на з'ездзе старшыня Сойму БНФ Зянон Пазняк, нямала значных спраў. Фронт прабіў мур маўчання вакол Чарнобыля і ажыццяўляе дапамогу яго ахвярам. Створана і паспяхова дзейнічае апазіцыя БНФ у Вярхоўным Савеце БССР, дэмакратычныя фракцыі ў Саветах усіх узроўняў прымаюць самы непасрэдны ўдзел у кіраўніцтве народнай гаспадаркай, асветай і культуры. Дзякуючы дзейнасці апазіцыі БНФ у парламенце, ім была прынята Дэкларацыя аб дзяржаўным суверэнітэце. (Пры ўсім пры гэтым БНФ дасюль не зарэгістраваны, як арганізацыя).

Але ж жыццё не стаіць на месцы. Адна за адной у рэспубліцы з'яўляюцца новыя палітычныя партыі — нацыянал-дэмакратычная, сялянская, адраджалася сацыял-дэмакратычная Грамада... Катастрафічна пагражаеца эканамічнае становішча народа. Расце напружанасць у раёнах, якія пацярпелі ад чарнобыльскага выбуху, выклікае трывогу экалагічная абстаноўка. «Настаў вырашальны час у гісторыі нашае Бацькаўшчыны, — звярнуўся да прысутных на з'ездзе БНФ з праграмнай заявай Зянон Пазняк. — Ці быць дэмакратычнай незалежнай Беларусі, ці быць беларускаму народу — вызначаецца зараз». Аналізуючы дзейнасць БНФ за прайшоўшы перыяд, З. Пазняк канстатаваў, што рух у сілу розных прычын не здолеў зрабіцца масавым і ўсеагульным. Прычына, на яго погляд, у тым, што ў народзе амаль страчана пачуццё нацыянальнай годнасці, згублены духоўныя сувязі і ідэалы. Улічваючы, што ў цяперашняй сітуацыі ў рэспубліцы ўвогуле ніякі рух не можа стаць масавым, трэба, лічыць ён, скараціраваць праграму дзейнасці БНФ па кансалідацыі нацыі, бо без гэтага няма гарантыі выжывання Беларусі ў надзвычайных геапалітычных, этнамоўных, эканамічных варунках, без гэтага недасягальна ніякая свабода. «У нас свой шлях да свабоды, які патрабуе цяжкай і абачліваасці, трэба даць магчымасць людзям самім выбраць. І калі мы раней асноўную ўвагу ўдзялялі палітыцы, то цяпер будзем — асветніцтву, культуры, друку».

Выходзячы з новых грамадска-палітычных умоў і нацыянальна-культурных варункаў у Беларусі, на з'ездзе было абвешчана, што БНФ мяркуе існаваць у далейшым як канфедэрацыя розных партый. Нягледзячы на сваё цалкам адмоўнае стаўленне да Камуністычнай партыі, якую лічыць злчынцам, БНФ не выключае, між тым, магчымасці супрацоўніцтва з асобнымі камуністамі, а таксама з беспартыйнымі грамадзянамі, грамадскімі суполкамі і аб'яднаннямі, якія падтрымліваюць праграму БНФ і яго статут.

У перапынку работы з'езда дзівалася пагутарыць з членам Сойма, сакратаром Управы БНФ Віктарам ІВАШКЕВІЧАМ.

— Для БНФ і яго актыўных прыхільнікаў значна ўскладнілася работа. Раней як было: сцяг, што, дарэчы, быў яшчэ і пад забаронай, узяў у рукі і ўжо ты — амаль што герой. А калі яшчэ і горлам можаш узяць — то барацьбіт. Цяпер зусім усё па-іншаму. Нацыянальная сімволіка, сцягі, прэса — дазволена. Але балбатуноў народ ужо наслухаўся. Натуральна, патрэбна канструктыўная праца. Хаця і адбыўся пералом у масавай свядомасці ў адносінах да мовы, але, на жаль, нават у нас, у фронце, яе ведаюць кепска, яшчэ горш з культурай... У людзей не хапае ведаў, неабходных для ўсведамлення сябе беларусамі. Таму самы час заняцца асветай суайчынінікаў. Трэба распрацоўваць эканамічную праграму выхаду з крызісу. Бо крычаць: «Камуністаў далой!» — найпрацейшая справа.

Нямала канструктыўных выступленняў і дзелавых прапаноў прагучала на з'ездзе БНФ. Між іншым, падняўся на трыбуну і малады камуніст, супрацоўнік апарату ЦК КПБ, які звярнуўся да прысутных не з нападкам і абвінавачваннямі, а з прапановамі аб супрацоўніцтве. Яго не захацелі слухаць. А можа, варта было б? Варта было б, будучыя новае дэмакратычнае грамадства, быць больш дэмакратычнымі і лаяльнымі. Нелаяльна быць больш дэмакратычнымі за ўладу, паступова знішчылі эсэраў і меншавікоў. Што з гэтага атрымалася — гісторыі ўжо вядома.

І ўсё ж такі неяк лягчай стала дыхаць пасля з'езда, пасля сустрэч з яго дэлегатамі. Якая-нікая, а падзея: другі з'езд БНФ праходзіў легальна, без апекі з боку афіцыйных савецкіх улад. Даволі спакойна, без залішніх эмацыянальных усплескаў і палітычнай экзальтацыі адбывалася абмеркаванне праграмы руху і выступленні прамоўцаў. Толькі вытрымка і мудрасць дапамогуць нам, беларусам, у гэты цяжкі момант гісторыі знайсці ўзаемнае паразуменне і згоду, захаваць грамадскі мір.

ЗЫРАЦЬ ЗЯРНЯТКА ДА ЗЯРНЯТКА

(Працяг.
Пачатак на 1-й стар.)

год. Я якраз пачаў выкладаць беларускую літаратуру ў Маладзечанскім настаўніцкім інстытуце. У газеце «ЛіМ» быў змешчаны мой вялікі артыкул аб літаратурнай крытыцы ў часопісах «Полымя» і «Беларусь». Ён звярнуў на сябе ўвагу. Але ж той, хто паглядзіць яго сёння, адзначыць, што ў гэтым артыкуле ёсць цытаты з «працаў» тагачаснага ідэолага Жданава. Тады без гэтага матэрыяла проста не быў надрукаваны. Прыгадаю яшчэ выпадак з артыкуламі, прысвечанымі 70-годдзю Янкі Купалы, якія я друкаваў у маладзечанскай абласной газеце. Тры артыкулы прысвечаліся дварэвалюцыйнаму перыяду творчасці песняра і тры — савецкаму. Дык вось што адбылося з адным з іх, дзе пісалася пра 30-я гады. Вядома, і ў гэты перыяд у Купалы былі выдатныя вершы, ляўкоўскі цыкл, напрыклад. Але ў той жа час і многа вершаў, што ўслаўлялі Сталіна, партыю. У артыкуле я ні слова не сказаў пра гэтыя опусы. І аднойчы ноччу мяне будзіць клічучы да тэлефона. Кажуць: «У вас жа нічога няма пра Сталіна. Гэта немагчыма!» Я тады прыгадаў пару радкоў, іх адразу ўстаўлілі. Дзякуй богу, што так абшлось! Гэта ж быў яшчэ 1952 год! І каб у газеце ішла не серыя, а адзін матэрыял, то яго проста выкінулі б. Ды і са мной

магло быць значна горш.
— Літаратурную працу вы даволі паспяхова сумяшчалі з педагогічнай. Наколькі я ведаю, вам давялося настаўнічаць у Заходняй Беларусі, потым у эвакуацыі ў час вайны ў Мардовіі, у спаленым фашыстамі Суражы, у Маладзечне... Той, хто працаваў выкладчыкам, мусіць ведаць, якая гэта цяжкая, знясіляваючая праца. А між тым, у вас была рэальная магчымасць зрабіць сабе палёжку. Пасля заканчэння аспірантуры і абароны кандыдацкай дысертацыі можна было спакойна займацца навукай, пісаць доктарскую... Чаму ўсё ж такі вы адмовіліся ад гэтага шляху?

— Так, я сапраўды быў прыняты ў аспірантуру пасля заканчэння інстытута. Паважаныя педагогі вырашылі, што мне трэба займацца мовазнаўствам, нават не папытаўшыся, чаго хацеш я. Толькі на падставе таго, што я некалькі семінарскіх работ напісаў па Маякоўскаму — аналіз лексікі. Нідзе не спісваў, зрабіў іх самастойна, што адразу было і заўважана. І нават здзівіла ўсім. Вядома, студэнт я быў не зялёны, меў ужо такі-сякі вопыт. Я выказаў пажаданне рабіць навуковую работу па гісторыі беларускай літаратурнай мовы XIX стагоддзя. Мне паабяцалі. А як дайшло да справы, то кажуць, маўляў, у вас неактуальная такая тэма, а трэба заняцца даследаваннем значэнняў прына-

зоўнікаў або дыялектыкі. Я кажу, што мяне гэта не цікавіць. Неўзабаве «непаслухмянаму» аспіранту растлумачылі, што не трэба высюўвацца, а галоўнае — слухацца і абараніцца.

Неяк мне тое не спадабалася. Гэтымі казённымі тэмамі я мог бы ў прынцыпе займацца. Але ж падумаў: ці хопіць тады зроку на іншае? І кінуў тую аспірантуру.

— А што менавіта падтуркнула вас да гісторыі?

— Гісторыяй я заўсёды цікавіўся, і да вайны яшчэ. Увогуле нельга ставіць нейкай сцяны паміж філалогіяй і гісторыяй. Але ж сапраўды быў адзін такі выпадак, з якога, прынамсі, і пачаўся мой «гістарычны сверб». Пасля вызвалення Дзяржынска ад фашыстаў мяне прызначылі на працу завучам той самай школы, адкуль выключылі ў 1937 годзе. Настаўнікаў не хапала, і мне нярэдка даводзілася замяняць гісторыка. Аднойчы трэба было выкладаць тэму: «Татарскае нашэсце і ўтварэнне Вялікага княства Літоўскага». Рыхтуюся да ўрока. Чытаю: татары захапілі Разань, потым Уладзімір, далей — Кіеў, Казельск... Усё падрабязна, ясна. А пра ўтварэнне Вялікага княства Літоўскага: «Літоўскі князь Міндоўг аб'яднаў літоўскія землі, захапіў Чорную Русь і гэты галоўны горад Чорнай Русі (Навагародак.—Аўт.) зрабіў сваёй сталіцай, а пасля стаў заваўваць заходнерускія землі, якія былі ослаблены

міжусобнай вайной». І ўсё. Многае тады здалася незразумелым. Чаму князь прыйшоў з-пад Вільні і ў чужой зямлі зрабіў сваю сталіцу? Вядома, займацца такім пытаннем не было магчымасці, але ў маёй свядомасці гэты факт моцна засеў. З'явілася падзэрэнне, што нешта тут не тое. Але толькі праз многа гадоў я змог разабрацца ў гэтай заблытанай інфармацыі. Дзеля гэтага мусіў развітацца з педагогічнай працай. Тым больш, што расло адчуванне неэфектыўнасці сваёй работы. Ды і якая магла быць эфектыўнасць, калі падрастала пакаленне, цалкам пазбаўленае гістарычных ведаў пра сваю Бацькаўшчыну, калі ўсё больш і больш людзей пачалі саромецца сваёй «вясковай» мовы, грэбаваць ёю. Нават асобнага курса гісторыі Беларусі не было ў школе. Некаторыя звесткі ўплыталіся ў агульны курс гісторыі СССР. І толькі ў 10-м класе, калі вучні рыхтаваліся да экзаменаў на атэстат сталасці, настаўнік ім тлумачыў, як трэба адказваць на 4-5 пытанняў, што датычыліся нашай гісторыі.

І ў народзе, ведаеце, сталі фарміравацца зусім скажоныя ўяўленні пра нашу гісторыю, расло нейкае пачуццё непаўнацэннасці. Пачну я, скажам, расказаць пра нашу гісторыю, пра полацкіх князёў людзям. Яны ж мне: «Кінь ты гаварыць пра нейкую там гісторыю Беларусі, ніякай Беларусі не бы-

ло, ніякага цара Беларускага не было». Мне цяжка было быць гэту катастрофічную для нацыі сітуацыю. Узяце, у якім прыніжаным стане апынуўся народ, пазбаўлены гісторыі. Вядома, самы страшэнны тэзіс, які знішчыў усю нашу гісторыю, гэта тэзіс аб бездзяржаўнасці Беларусі. Маўляў, дзяржавай беларусаў ашчаслівілі толькі ў 1919 годзе. А да гэтага былі заваяваны Кіевам, пасля Літвой, пасля Польшчай, а пасля вызвалены Расіяй.

Па стану здароўя я ў канцы 50-х пайшоў на пенсію. І засеў за вывучэнне летапісаў і хронік.

— Беларуская беларуса сёння ў грамадстве становіцца ўжо патроху прэстыжнай, нават прыносіць дывідэнды. А як да вашай беларускасці ставіліся ў грамадстве тады, калі страх і боязь нядаўніх рэпрэсій жылі яшчэ ў кожнай душы, у кожнай сям'і, а прыныцы «перакоўкі» непаслухмяных у спецагерах дзе-нідзе жыць дзейнічаў?

— Мая беларускасць рэзала вочы ўладам на працягу доўгага часу. Я ж заўсёды гаварыў па-беларуску. Думаў таксама па-беларуску. Раскажу вам такі выпадак. У 1966 годзе начальнік Маладзечанскага камітэта дзяржаўнай бяспекі Іваноў выступаў на нейкай нарадзе агітатараў і папярэджаў слухачоў аб пільнасці, аб ворагах. Скажаў таксама, што і ў іх на Маладзечаншчыне ёсць такое «живое ископаемое» — Мікола Ермаловіч. Гэта ж па яго паняц-

[Заканчэнне на 7-й стар.]

73-я ўгодкі БНР у Мінску

Яшчэ ў мінулым годзе адзначыць ўгодкі БНР у сталіцы Беларусі было даволі рызыкоўнай справай. Хаця смельчакам і не пагражала ў такім выпадку суровае пакаранне, але ўсялякіх непрыемнасцей хапіла б. Афіцыйныя савецкія ўлады адназначна адмоўна ставіліся і ставяцца да самога факта існавання ў нашай гісторыі БНР, якая была абвешчана 25 сакавіка 1918 года ва ўмовах акупацыі Беларусі нямецкімі войскамі. Але ж гісторыя народа ёсць яго гісторыя. І не ўсё ў ёй проста і адназначна. Нездарма ж гісторыя БНР і цяпер прыцягвае ўвагу грамадазнаўцаў. На думку адных, толькі з абвешчэння БНР пачынаецца сапраўдная незалежнасць беларускага народа, у той час як утварэнне БССР нібыта прынесена з Савецкай Расіі на шытках Чырвонай Арміі. Другія лічаць, што працэс утварэння беларускай нацыянальнай дзяржавы нібыта складаецца з двух этапаў: абвешчэнне БНР — першы этап і ўтварэнне БССР — другі. Як бы там ні было, але спроба дзеячаў нашай культуры, нацыянальна-вызваленчага руху ў тых найскладанейшых варунках любым шляхам дасягнуць самавызначэння беларускага народа і ўтварэння нацыянальнай дзяржавы выклікаюць цікаўнасць і жаданне разабрацца ва ўсім самастойна. Сёлета ўпершыню за доўгія гады, не хаваючыся, з бел-чырвона-белымі сцягамі і нацыянальнымі сімваламі сабраліся ў Мінску тыя, хто пажадаў адзначыць 73-я ўгодкі БНР. У Траецкім прадмесці з гэтай нагоды 24 сакавіка было наладжана гулянье, дзе моладзь спявала песні і чытала вершы. А 25 сакавіка ў Доме літаратара прайшла ўрачыстая вечарына «Крыж волі», у якой узялі ўдзел музыканты, барды, спевакі.

Т. НІКІЦІНА.

НА ЗДЫМКАХ: старэйшы беларускі паэт С. НОВІК-ПЯЮН на свяце ў Доме літаратара; гулянье ў Траецкім прадмесці; усмешка звычайна сурова-стрыманага лідэра БНФ Зянона ПАЗНЯКА: ці не ад таго, што ўпершыню адзначаюцца ўгодкі БНР!

Фота С. КРЫЦКАГА.

КАНЦЛЕР ЛЕЎ САПЕГА

59

каю Руссю, якія ўключалі 24 артыкулы. Усе яны прыведзены ў «Дзённіку» Г. Пельгрымоўскага*. Канцлер Вялікага Княства, у прыватнасці, прапаноўваў наступнае: каралі польскія і вялікія князі літоўскія — з аднаго боку, ды князі маскоўскія разам з усімі рускімі баярамі — з другога, наперад павінны заўсёды быць у згодзе; калі вораг нападзе на адну з саюзных дзяржаў, то другая абавязана дапамагач ёй; заключаць мір альбо, наадварот, аб'яўляць вайну трэцім краінам толькі пасля папярэдняга ўзаемнага ўзгаднення; набытыя падчас сумесных войнаў землі дзяліць пароўну; дазволіць народам абедзвюх дзяржаў свабодна перамяшчацца як на тэрыторыі Рэчы Паспалітай, так і на землях Маскоўскай Русі; прадаставіць насельнікам Рэчы Паспалітай і Маскоўскае Русі права самім, дабравольна выбіраць тую ці іншую веру; згодзе, уцэкачоў і іншых злчынцаў вяртаць без асуджэння іх гаспадарам; трымаць на поўдні агульнае войска для абароны ад татароў і турак...

Менавіта вакол артыкулаў «вечнага міру» і распачаліся гарачыя дыскусіі Льва Сапегі з маскоўскімі дыпламатамі — Іванам Тацішча-

* «Дзённік» Г. Пельгрымоўскага, што напісаны вершамі, амаль поўнасьцю надрукаваны А. Врукерам у кн.: Biblioteka Warszawska: Pismo poświęcone naukom, sztukom i sprawom społecznym. Warszawa, t. I. S. 78-96, 254-275, 412-442. Урыўкі з працінага варыянта паддадзены У. Трэмбіцім у кн.: Poselstwo Lwa Sapiehy w roku 1600 do Moskwy, podług Dyaryusza Eljasza Pielgrzymowskiego, sekretarza poselstwa. Grodno, 1846.

62

юнака, якому ўваў у вушы, нібыта ён — рускі царэвіч Дзмітрый, выратаваны лекарам Сімянам ад забойцаў, падасланых да яго ў Вугліч у 1598 годзе Барысам Гадуновым. На карысць гэтае версіі выказваліся прынамсі тры аргументы. Па-першае, Ілжэдзмітрый I заявіў пра сябе як царэвічу ў маёнтку пана Вішнявецкага, з якім Леў Сапега меў сталыя зносіны. Па-другое, першым, хто «прызнаў царэвіча Дзмітрыя», быў менавіта слуга канцлера, нейкі Пятроўскі, уладжэнец Маскоўскай Русі. Нарэшце апошняе і можа самае галоўнае: канцлер Вялікага Княства пазней бясспрэчна займаўся падрыхтоўкай самазванцаў на маскоўскае царства і, што вельмі істотна, менавіта шляхам доўгай падрыхтоўкі юнакоў. Так, у 20-я гады XVII стагоддзя пры яго двары Афанасій Філіповіч вучыў яшчэ аднаго «царэвіча» рускай, польскай ды лацінскай мовам. А ім, яка высветлілася пасля, аказаўся шляхціц-сірата Ян Луба, узяты Львом Сапегам іна выхаванне і аб'яўлены «царэвічам» (кароль Жыгімонт III нават прызначыў канцлеру для ўтрымання будучага «цара» жалаванне памерам шэсць золотых на год).

Але ці дастаткова ўсіх прыведзеных доказаў, каб пагадзіцца з версіяй аб падрыхтоўцы Львом Сапегам самазванца Ілжэдзмітрыя I? Мусіць, усё ж такі не. Бо як, у адваротным выпадку, вытлумачыць той факт, што канцлер падчас Генеральнага Вальнага Сойму 1605 года асуджаў сумесна з маршалкам Княства Дарэгагайскім і берасцейска-куяўскім ваяводам Ляшчынскім паход Ілжэдзмітрыя I

57

Асабістая непрыязнасць Льва Сапегі да І. Кунцэвіча зусім не азначала, што канцлер змяніў свае адносіны да вуніяцкай царквы. Ён, як сведчыць змест усіх яго шматлікіх лістоў, клапаціўся найперш аб агульнагаспадарскіх інтарэсах Вялікага Княства, імкнучыся ўсё ж такі памажліваці вырашаць і рэлігійныя канфлікты мірным шляхам, зберагаючы закон. Так, калі ў лістападзе 1623 года віцебскія праваслаўныя па-зверску забілі Кунцэвіча, Леў Сапега, узначаліўшы камісарскі суд, пакараў злчынцаў па ўсёй строгаці закона: двум бурмістрам і 18 мяшчанам адсеклі галовы, 74 чалавекі ўцяклі ад следства і суда, але іх таксама чакала плаха. Маёмасць забойцаў канфіскавалі. Горад быў пазбаўлены ўсіх прывілеяў.

Толькі не дзеля таннай славы і папскай падзякі шчыраваў Леў Сапега. Вуніяцкая царква, па яго задуме, павінна была выратаваць насельніцаў Вялікага Княства ад духоўнага прыгнёту, стаць заслонам на шляху польскай ды маскоўскай экспансіі.

Слушнасьць меркаванняў канцлера пацвердзіла гісторыя. Пачынаючы з сярэдзіны XVII стагоддзя, калі яшчэ больш умацніліся працэсы паланізацыі вялікакняжацкай земляў, многія дзеячы беларускае культуры, што не прынялі вуніі, занялі, на жаль, прапольскія альбы, як Афанасій Філіповіч, Ігнат Іяўлевіч, а пазней Сімяон Полацкі, прамаскоўскія пазіцыі. Здаецца, толькі дзеячы вуніяцкае царквы на Беларусі, нават пасля спробы яе скасавання царскім урадам у XIX стагоддзі, працягвалі гаварыць з народам на яго мове.

60

вым, Стафанам і Іванам Гадуновымі, Міхаілам Абаленскім, Васілём Тацішчавым ды думным дзякам Апанасам Івановым.

Як і першы раз, перагаворы Льва Сапегі з рускімі баярамі праходзілі цяжка. У найбольш складанай сітуацыі канцлер апынуўся 18 лютага 1601 года, калі ў Маскву завіталі шведскія паслы Клаўсон і Гендэрсон, якіх энорк правезлі ў вяржэнні ганаровага эскорта ля дома, дзе знаходзілася дэлегацыя Рэчы Паспалітай.

Нягледзячы на разнастайныя перашкоды ды складанасці, што неаднаразова ўзніклі падчас перагавораў, Леў Сапега ўсё-такі і на гэты раз здабыў перамогу. На пачатку 1602 года, пасля ўзаемнага рускага пасольства Міхаіла Глебавіча Салтыкова-Марозава за прысягай да Жыгімонта III, быў падпісаны 22-гадовы мір з Маскоўскаю Руссю, вельмі неабходны на той момант як Польшчы, так і Вялікаму Княству.

XXIV

Паспяховае завяршэнне Львом Сапегам перагавораў у Маскве развязаў Жыгімонту III рукі для вайны за шведскую карону. Аднак жыццарам Беларусі гэтая новая бойня не прынесла нічога, апроч страатаў, цяжкага бярэма выдаткаў на вайсковыя патрэбы ды пакутаў ад польскіх жаўнераў, якія, не атрымаўшы ўзнагародаў за службу, пачалі рабаваць маёнткі беларускае шляхты.

Канцлер Вялікага Княства мусіў звяртацца да Жыгімонта III, каб ён тэрмінова загадаў

63

на Маскву? Ён і раней пісаў Юрыю Мнішаку аб незадаволенасці паноў-рады яго самавольствам і патрабаваў ад ваяводы, каб ён вярнуўся назад ды пакараўся перад манархам. А мо Леў Сапега крыўдаваў, што першую скрыпку пры «царэвічу» іграе Мнішак, дачку якога Марыну пакахаў самазванец, а не ён, канцлер? Пытанніаў, як бачна, значна болей, чымся адказаў. Застаецца, бадай, толькі зазначыць: зносіны Льва Сапегі з Ілжэдзмітрыем I, як дарэчы, і паходжанне апошняга, — гэта гістарычныя загадкі, раскрыццё якіх — справа будучыні.

XXVI

Застаючыся сынам сваёй эпохі, канцлер Вялікага Княства пры вырашэнні міжнародных праблемаў, на жаль, не грэбаваў выкарыстаннем сілы. Гэта, відаць, было непазбежна ў тыя часы, калі паўсюдна ў свеце наўнасць шматлікага, добра ўзброенага і вышкленага войска лічылася найлепшым з «аргументаў». Палітыка і мараль тады далёка не заўсёды ішлі паруч.

Так, 15 студзеня 1609 года Леў Сапега на варшаўскім Сойме першым выказаўся за тое, каб неадкладна распачаць вайну з Маскоўскаю Руссю, нягледзячы на мірны дагавор, падпісаны ім жа самім некалькі год назад.

Канцлер Вялікага Княства разлічваў на хуткі і лёгкі поспех, бо руская дзяржава перажывала на той момант найцяжэйшыя часы ў сваёй гісторыі. Змучаная казацкімі паўстаннямі ды эмардаваная ў войнах з самазванца-

58

XXIII

Прадчуванні Льва Сапегі спраўдзіліся. Нястрымнае жаданне Жыгімонта III Вазы набыць бацькаву карону* прывяло да вайны са Швецыяй. Вялікае Княства чакала чарговае выпрабаванне.

Каб пазбавіць шведаў падтрымкі з боку Маскоўскай Русі ды пазбегнуць адначаснай вайны з двума дзяржавамі, улады Рэчы Паспалітай восенню 1600 года накіравалі ў Маскву да Барыса Гадунова пасольства з мэтай падпісаць «вечны мір». Адаказную місію зноўку, як і ў 1584 годзе, узначаліў Леў Сапега, за плячыма якога цяпер меўся багаты дыпламатычны вопыт.

Надзелены Генеральным Вальным Соймам ды Жыгімонтам III надзвычайнымі паўнамоцтвамі, Леў Сапега 27 верасня 1600 года разам з Гальяшам Пельгрымоўскім, сакратаром Княства, Андрэем Варпазям, аршанскім земскім суддзёю, Янам Сапегам, віцебскім ваяводзічам, Станіславам Варшыцкім, варшаўскім кашталіям, ды дваранамі — Мікалзем Францкевічам, Пётрам Дуніным, Янам Баруцкім і Янам Пасекам выехаў з Воршы ў маскоўскім накірунку.

Афіцыйны прыём Льва Сапегі Барысам Гадуновым і яго сынам Фёдарам адбыўся толькі 26 лістапада 1600 года, хаця рэчпаспалітае пасольства прыбыло ў Маскву 16 кастрычніка. Непасрэдня перамовы пачаліся яшчэ пазней на тыдзень.

На другой сесіі, што адкрылася чацвёртага снежня, Леў Сапега абвясціў свае ўмовы «вечнага міру» Рэчы Паспалітай з Маскоўс-

61

спыніць беззаконні польскага рыцарства, бо памеры шкоды, прычыненай імі, пагражалі гаспадарству разарэннем. Дэлегацыя Галоўнага Вальнага Сойма Княства, што праходзіў у Слоніме ў студзені 1603 года, таксама не менш ультыматыўна патрабавалі ад уладаў Рэчы Паспалітай пакарання злчынцаў ды матэрыяльнай кампенсацыі тым, хто пацярпеў ад п'яных оргіяў палякаў.

Спыніць дзікую неўтаймаванасць польскіх жаўнераў на беларускіх землях Леў Сапега змог толькі абавіраючыся на вялікакняжацкае войска.

XXV

Мір з Маскоўскаю Руссю, на жаль, быў нядоўгім. Летам 1604 года яго парушыў Ілжэдзмітрый I. Заручыўшыся падтрымкай ваяводы Юрыя Мнішака, ён абвясціў сябе «спраўдным царэвічам» і з атрадам беларускіх ды польскіх жаўнераў пайшоў на Маскву, каб здабыць карону рускага цара.

Скупыя гістарычныя звесткі, што захаваліся з таго часу, не даюць магчымасці адзначна і поўна адказаць на пытанне аб адносінах канцлера Вялікага Княства Льва Сапегі да самазванца, здаецца, знік не ўзгодненага з ім кроку самазванца. Праўда, у сувязі з гэтым заслугоўвае ўвагі адна гіпатэтычная думка, што распусцісуджвалася ў рускай гістарычнай літаратуры XIX стагоддзя і якую згадвае У. Салаўёў у сваёй вядомай «Історіі Росіі» (М. 1960. Кн. IV. Т. 7—8. С. 403—405). Сутнасць яе ў тым, што як быццам бы якраз Леў Сапега пры сваім двары выхоўваў

64

мі, яна, як ніколі, была аслабленай. Дастаткова прыгадаць толькі асобныя падзеі, што адбыліся ў Маскоўскай Русі за некалькі год перад тым. 20 чэрвеня 1605 года ў Маскву з трыумфам увайшоў Ілжэдзмітрый I, дзе наводзіў свае парадкі да 17 мая 1606 года, пакуль не быў забіты раз'юшаным натоўпам. Пасля яго рускі трон заняў Васіль Шуйскі (1606—1610), але да спакойных часоў было далёка, бо ў 1607 годзе зноўку на Беларусі, у Прапойску, аб'явіўся чарговы самазванец, беларус па паходжанні — Ілжэдзмітрый II, альбо, як яго пазней назвалі, — «тушынскі злodgeй». У маі 1607 года Ілжэдзмітрый II пры падтрымцы беларускае шляхты, найперш, харугвы пана Будзілы з Мазыра ды корпуса Яна Сапегі, рушыў на Маскву і ўжо ў чэрвені заняў Тушына. На працягу восні 1607 года і ўсяго 1608 года паміж «тушынцамі», а фактычна, між беларускім рыцарствам ды царскімі войскамі вяліся няспыннымі жорсткія баі. Менавіта гэтую сітуацыю і вырашыў скарыстаць Леў Сапега.

Летам 1609 года распачалася шырокая ваенная кампанія Рэчы Паспалітай супроць Маскоўскае Русі, на пачатку якой, у адпаведнасці з адмысловай задумою канцлера, абвешчалася, нібыта рэчпаспалітае войска ідзе на Ілжэдзмітрыя II, каб пакараць «тушынскага злodgeя» і яго саўдзельнікаў за самавольствы ды парушэнне мірнага дагавора, існуючага між двума дзяржавамі.

Муштук — касцяны, ім ні зарэзацца, ні парэзацца нельга, таму яго ў вязня і не забралі. Выхадзіць на ім тую сакраментальную дату пасля таго, як той вязень зусім аслеп ад катаванняў, сам ён не мог. Выходзіць — або ён зрабіў гэта неўзабаве пасля арышту ў белацаркоўскай турме, або і раней, вярнуўшыся ад пракурора Вялікапалавецкага раёна, з гутаркі пра «шкодніцтва на рабоце», бо быў жа яшчэ два з палавінай месяцы дома. А магло быць і так, што па просьбе яго, аслеплага, калі ад пералому да смерці было яшчэ столькі дзён і начэй, гадзін і минут для роздуму, успамінаў, адчаю, надзеі... хоць бы на лагер, можа, тады гэтую няхітрую гравіроўку мог зрабіць хто-небудзь з сяброў па камеры...

У Курапатах, у некалькіх правяранных захаваннях, сярод мноства астанкаў не знойдзена ніводнага «рэчавага доказы з індывідуальнай адзнакай», на якім стаяла б прозвішча ці хоць імя ахвяры. Толькі на адной раскопцы, таксама касцяной, ёсць надпіс, таксама выскрабены нечым, на польскай мове:

Ciężkie są chwile więźnia. Minsk, 25.04.40. Myśl o was doprowadza mnie do rozpaczy.*

А на другім баку раскопкі:
26.IV.40. Rozpłakalem się — ciężki dzień.**

Тут свой падтэкст, які мяне, пры пэўным веданні Польшчы наогул, а тым больш палікаў у Заходняй Беларусі, хвалюе з іншымі здагадкамі ды меркаваннямі.

У Быкаўні, сярод знойдзеных імянных «вешдокаў», чатырнаццаты па ліку — муштук. З прозвішчам, з ініцыяламі, з датай, але нічога на ім пра «цяжкія хвіліны», думкі пра родных, пра плач... Такое тут — зноў жа ў падтэксце. І ён, падтэкст гэты, не толькі ў лёсе гэтых двух, курапацкага паляка і быкаўнянскага беларуса, — усенародны ён, усясветны!..

Муштука, што цяпер затаіўся ў шэфлядзе майго пісьмовага стала, магло і не быць — ужо і знойдзенага, і абвешчанага ў друку. Нібыта падказаў мне хтосьці мудры — папрасіць у следчага аддаць рэліквію родным. Ён сказаў тады пра экспертызу, а пазней, калі мне муштук аддалі, растлумачыў па тэлефоне, у чым яна, экспертыза, заключалася б. Вельмі проста — дзеля таго, каб навукова ўдакладніць, што муштук сапраўды касцяны, яго спачатку трэба было б раскрышыць...

А так ён, сведка і катаванняў, і падземных стрэлаў, і начнога закопвання, і сам выйшаў з таго палітычнага пекла, і мяне ўжо двойчы — цераз ліоваю, з мноствам наклек, крыху зацапаную папку — уводзіў туды ж... уводзіў туды ж...

Ці вытрымаў бы я яшчэ і трэці раз? Выпісваю бланкотное:

«Бывае так горка і цёмна ад тое папкі, што ўчора нават... праўда, упершыню падумалася: няхай бы лепш я, ужо адзін, апошні з сясцёр і братаў, застаўся лепш пры тым варыянце Валодзевага канца, які мы ведалі да знойдзенага муштука!.. Хоць «ведальні» не падыходзіць — толькі меркавалі...»

За пятнаццаць месяцаў, падораных муштуком і папкай, я многа чытаў блізкага майму болю, патрэбнага для майбудаў. Турэмныя ды лагерныя ўспаміны тых людзей, што выжылі. Яны — і нямногія з ліку забітых ды замучаных, іх адначасна і многа, калі далічыць і тых, пра каго яны расказалі, а ўлічышы іх права і абавязак гаварыць і за тых, што самі ўжо нічога не скажуць, іх — вялікае мноства. Бо праўда іх — найвялікшая.

Гэтая праўда свяціла і мне, дапамагаючы ад свайго, сямейнага ісці шыры. І тое, чым я хачу падсумаваць свае пошукі, свой роздум, мне цяжка ды і не трэба аддзяляць ад таго, што я ўзяў ад народжанай у пакутах праўды другіх людзей, ад іх вопыту, што мне дапамагала ў цяжкія хвіліны.

Справу чытаў я двойчы, з пакутлівай пільнасцю. Раіўся з двума юрыстамі, у Кіеве і ў Мінску. Па майб прасьбе, з ужо адасланай папкі, мне прыслалі ксеракопіі чатырох вырашальных дакументаў: з аднаго боку — выпіска з пратакола паседжання «тройкі» і з акта пра выкананне прысуду, а з другога боку —

зключэнне па архіўна-следчай справе па абвінавачанні і акрэсленне ваеннага трыбунала, прысуд і забойства, рассялеванне і рэабілітацыя, яшчэ адна чалавечая гісторыя, заключаная ў векапомных датах: 1937—1956.

І шкодніцтва (артыкул 54-7 украінскага кримінальнага кодэкса), і шпіянаж (артыкул 54-6) юрыдычна палічаны поўнаасцю бяздоказнымі. Так і падкрэслена: «не нашло свайго падтверджэння». Са спасылкамі на розныя архіўныя нумары і абрэвіатуры. А тое, што як між іншым, дадаткова, без якога-небудзь артыкула, ушчэлена паміж тымі «вінамі» — служба ў белых і дэзерцірства ад чырвоных — пры разглядзе справы на рэабілітацыю праігнаравана зусім, не згадваецца аніяк...

універсальнасць трагедыі, заключанай, як у маленечкай кроплі, у гісторыі адной чалавечай сям'і. На прыкладзе свайго мне лепш, а можа, і найлепш відно, як гэта жудасна — замучыць, забіць невінаватага. Думаючы пра мільёны, адзін бачыцца вельмі маленькім, у вялікай краіне, тым больш ва ўсім вялікім свеце гэта так мала — адзін. А ў сям'і, у душах родных гэта ж цэлы свет болю. А ў душы найраднейшай — у матчынай? Я памятаю, я чую зноў, як яна плакала ночамі... Не ведаю, што адчуваў бы я як сын яго, як бацька, як шчыры друг. Я адчуваю сваё, як ледзь не па-сыноўняму малодшы брат. Так пазнаю, і яшчэ пазнаю свайго таямнічага, амаль зусім невядомага... Вось я чытаю пра допыты, пакуты, стойкасць і ламанне і ўвесь час

мог не заламацца, і як гэта, бачыцца, добра было б, каб і тут герояў было ў нас як найбольш. Такое адчуваецца ў гэтай дасужай філасофіі.

Назва два імёны.

У пісьме да Аляксандра Салжаніцына Варлама Шаламаў, турэмна-лагерны пакутнік з дваццацігадовым стагам, піша так:

«...Я за свае два следствы не падпісаў ніводнага пратакола супраць самога сябе і ніякіх прызнанняў не даваў — толк быў той самы. Далі тэрмін і так. Да таго ж на следстве мяне не білі. А калі б білі (як з другой палавіны 1937 года і пазней) — не ведаю, што я зрабіў бы і як бы паводзіў сябе». А праз два гады, у іншым пісьме, паўтарае: «Я не ведаю, як бы я трымаўся, калі б мне іголки ўсаджвалі пад пазногці».

Аўтар «Архіпелага ГУЛАГ», з навуковай грунтоўнасцю апісаўшы пяцьдзсят два спосабы катаванняў, кажа пра тых, хто не вытрымаваў:

«Чалавек дзейнічае напалавіну свядома або зусім несвядома, дык за яго паказанні не трэба на чалавека крыўдзіцца».

І далей, пры ўсёй эпічнай стрыманасці гэтага, таксама нетэрэтыка мужнасці, — такі прарыў у сардэчную, мудрую чалавечнасць:

«Брат мой! Не асуджай тых, хто трапіў у такое, хто аказаўся слабым і падпісаў лішняе...»

Не кожны мог быць героем. Аднак каму ж яно дадзена — права рабіць такую праверку мужнасці!

Я не ведаю, колькі ён перанёс, мой брат, ці на долю яго выпалі ўсе катаванні, усе пакуты, якія можа вынесці чалавек. Мне вельмі прыкра, балюча, што ён заламаўся, і мне яго, роднага, вельмі шкада.

Аднаго з тых, каго было так многа, многа...

Праклён і ўсім катам, і кожнаму ладу, які на гэтым трымаецца!

СВАЁ

Я абавязаны яму жыццём.

Быў дзень, калі я, настолькі малы, што змог пралезці паміж радкаватымі металічнымі прутамі старога балкона, праціснуўся так і, з другога боку, упёршыся нагамі і ўчапіўшыся рукамі, пакаў пагойдвацца наперад ды назад. Пакуль не стала страшна і не закрычаў!.. Валодзя выбег на мой крык, паспеў схопіць за каўнер паліцэчка. Старога, сіняга, яко я даношаў пасля двух старэйшых.

Я той чорны каракулевы каўнерык запамніў на ўсё жыццё. А на балкон той і на брук пад ім глядзеў у сорак дзевятым. І яшчэ раз, праз сорак гадоў, калі мне пазванілі пра муштук, успомніў таксама...

А мог жа я таксама і памерці разам з ім, нашым найстарэйшым. Калі б здзейснілася тое, што бацька вырашыў, калі з жонкай і меншымі ад'язджаў у вёску. Каб Ігнат, уладзіўшыся на прыходзе, забраў на выхаванне, на вучобу Мішу, а Валодзя, калі закончыць свой інстытут і стане працаваць, а я тым часам падрасну, забраў мяне. Коля застаўся пры бацьках, каб вырасці гаспадаром.

Бацька памёр праз два няпоўныя гады. Мяжа паміж Загорам і Адэсай варажэ ўмацавалася. І з нашай замежнай вучобай нічога не выйшла.

У Валодзевым трыццаці сёмым мне было дваццаць. Многія там, куды мы меліся выехаць, у «ворагі народа» трыпялі значна маладзейшымі. Курый бы я, жывучы пры Валодзі, ці не курый бы, як у Загоры, цяжка сказаць. Застаўся б ад мяне які-небудзь «вешдок» ці не застаўся б — таксама не скажаш...

Ёсць і такое яшчэ.

У першым раздзеле гэтай журботнай недасігі я расказаў, як адзін з маіх папчэнікаў па пісьменніцкім гурце, убачыўшы пасведчанне пра Валодзеву пасмяротную рэабілітацыю, высокадэйна спытаўся, чаму я маўчаў, што брат мой быў рэпрэсіраваны.

Другі папчэнік, па гурце партызанскім, таксама мой трохі начальнік, вычытаўшы ў газеце пра знойдзены муштук, пазваніў ноччу па міжгароднім, паспачуваў!.. зноў жа спытаўся, чаму я пра брата не кажу нічога раней.

У пасляваенным, літаратарскім варыянце гэта прыдалося б для належнага выраўнення майго «складанага» жыццяпісу, дапамагло б патаемным біёграфам.

Ну, а ў ваенным, лясным, чаго добрага, прыдэлас б яшчэ больш. Асабліва — калі б адразу не «польскі памешчык», а «нямецкі шпіён». Ды таму, хто і сам быў два гады ў Германіі...

Як тут не радавацца жыццю? Магло ж быць і трохі не так...

Янка БРЫЛЬ

МУШТУК І ПАПКА

МАЛЕНЬКАЯ САГА

Што ж застаецца?

Жахлівы махавік круціўся на ўсю няспынную сілу, жорны малолі, не буксуючы ў чалавечай крыві. І брату майму, як і многім, патрэбен быў той, хто штурхана пад махавік, у жорны, і той знайшоўся. Гэта мог быць і загадкавы М., яўрэй, і нехта рускі, украінец, беларус — у мярзотнікаў таксама ж ёсць свой няпісаны інтэрнацыянал. Імёны членаў яго з надзейнай сакрэтнасцю, відаць, наперад ахоўваючы сакрэты метадаў, схаваны недзе ў іншых папках, кажуць: з паметкай «агентурныя сведчэння», і папкі тыя не паказваюць нават «у парадку выключэння». Ва ўспамінах людзей, якія цудам ацалелі ў жорнах «класавай барацьбы», мне двойчы сустралася такое акрэсленне «судоў» і «асобных нарадаў», — судзілі не за што, а дзеля чаго. Чалавека трэба было знішчыць, камусьці гэта было патрэбна, і яно рабілася. З усёй каравацю крыва-жэрнага хамства, з тоўстымі белымі ніткамі юрыдычнага дылетанцтва, з магільнай неразгаданасцю падтэксту. Многа ўсялякіх варыянтаў у тым падтэксце, а вядома агульнае адно — такі быў час і лад.

Яшчэ два запісы з розных дзён.

Першы — зроблены адразу пасля другога чытання справы:

«...Душа мая зноў дакранулася да бездані жаху, ужо ў большым спакоі, аднак і зноў яна смуткуе, няхай сабе не смяротна, як у Валодзі было, але блізка да гэтага. Хрысту было лягчэй: ён жа і Бога-чалавек, і тры апосталы, найвярнейшыя з дванаццаці, былі пры ім. А брату майму не было каму сказаць у безвыходнасці чалавечай тугі: «Душа мая скорбят смертельно; побудьте здесь и бодрствуйте со мною...»

І другі запіс, пазнейшы:

«І зноў, і ўжо даўно не ўпершыню вяртаецца бачанне страшэнна-невиммернай чалавечай крыві і абразы. Ён працаваў сумленна, жыў сціпла, шчасліва ў сям'і, і вось яго бяруць, катуюць датуль, пакуль яму не стане абыякава, што перапісваць пад дыктоўку (тое «заявление»), што падпісваць, нібы нямоглай старэйчай рукой (тыя тры пратаколы), тады яшчэ паўгода — скатаванага да слепаты, зламаванага, зганьбаванага — трымаюць за кратамі, каб потым завезці за сто з гакам кіламетраў, у галоўнае падзямелле, дзе ў рабочым парадку, на масавым канвееры застрэліць ва ўпор у скронь ці ў патыліцу, а затым механізавана, на транспартнай стужцы выкаціць у грузавік — ноччу! ноччу! — завезці далей за горад, у лес, і закапаць разам з мноствам таксама скатаваных, зламаных, зганьбаваных, у скронь ці ззаду застрэленых, навікі, — бо так і лічылі каты-следчыя, атлусцелыя «троечнікі» і радавыя забойцы, — навікі, наглуха закапаных у «праклятае народам» небыццё. Разам з усімі бездапаможнымі пратэстамі, заклікамі да справядлівасці, з мільёнадушным адчаем: за што? у імя чаго?..»

Пры той жахлівай масавасці генацыду — у адным чалавечым лёсе няма нічога надзвычайнага. Апроч цуду з імяным муштуком, цуду — аднаго на сотні тысяч ці на мільёны. І мне так неабходна найясней убачыць, як расказаць пра гэта — пра звычайнасць і незвычайнасць,

* Цяжкія ў вязня хвіліны. Мінск, 25.04.40. Думкі пра вас даводзяць мяне да адчаю.

** 26.IV.40. Расплакаўся — цяжкі дзень.

ЗЫРАЦЬ ЗЯРНЯТКА ДА ЗЯРНЯТКА

[Заканчэнне.
Пачатак на 1-й, 3-й стар.]

Ця атрымлівалася, што ўсё беларускае ўжо даўно сканала, засталіся толькі паасобныя экзэмпляры, ад якіх, можа быць, някепска было б пазбавіцца. Людзі, якія слухалі тыя палымяныя выступленні, расказвалі, што прамойца нават цытаваў некалі сказанае мною ў 1948, 1950, 1960 гадах. Вось і ўявіце сабе, якім пільным быў нагляд за надобранадзейнымі, якім пашыраным было «данасіцельна-пашыраным» Жонка мая моцна была гэтым уражана, перапахлохана нават. Ды і не дзіўна, баялася за дзяцей, за мяне. А калі я іншым разам затрымаўся ў Мінску ў бібліятэцы, яна не знаходзіла сабе месца.

Менавіта ў гэты час у наэлектрызаваанай атмасферы, што папярэднічала XXIII з'езду партыі, педагог па адукацыі, літаратар, вакол якога групаваліся здольныя, смелыя, прагнаны да ведаў маладыя паэты і празаікі, заняўся вывучэннем гісторыі Вялікага княства Літоўскага. Каб выжыць і мець магчымасць займацца гісторыяй, Мікалай Іванавіч мусіў стаць рабочым-надомнікам. У таварыстве сляных яму прапанавалі склеіваць каробкі. Так і пачалося ў іх сям'і: з раніцы гаспадар працуе ў бібліятэцы, пасля абеду — клеіць каробкі. А каб не губляць дарма часу і пабарагчы зрок мужа на больш важныя справы, жонка, таксама педагог-гісторык, чытае яму ўслых свежыя газеты, часопісы, пакуль той склеівае каробкі. А таксама праціць стыль яго артыкулаў, друкуе іх на машыны. Памяці жонкі, Лідзіі Цімафееўны Ермаловіч, прысвяціў вучоны галоўную працу свайго жыцця — кнігу «Старажытная Беларусь» — плён сваіх шматгадовых навуковых пошукаў.

— З якімі цяжкасцямі сутыкнуліся вы, самастойна заняўшыся вывучэннем гісторыі Беларусі?

— Даследаванні, летапісы — усё было ў маім распараджэнні. Спачатку я заняўся вывучэннем манаграфій. Чытаў даследаванні такіх вядомых вучоных, як Антановіч, Дашкевіч, Любаўскі, Пашута, Аляксеў... Паўсюль, нават у працах Ластоўскага і Ігнаціўскага, абзначана была канцэпцыя, па якой Міндоўг заваяваў Чорную Русь і зрабіў Навагрудак сталіцай. Нават ужо ў 50-70 гадах нашага стагоддзя, калі, дзякуючы археалагічным пошукам, быў выяўлены выключна высокі ўзровень эканомікі і культуры старажытнага Навагрудка і яго вобласці, так званай Чорнай Русі, даследчыкі па-ранейшаму адмаўлялі яму ў самастойным значэнні і паказвалі яго толькі як аб'ект заваявання Літвы, якая ў сваю чаргу атакіравалася з сучаснай Літвой, што зусім скажала гісторыю ўтварэння Вялікага княства Літоўскага.

Пасля вывучэння манаграфій я заняўся летапісамі. Як вы ведаеце, Полацкі летапіс не дайшоў да нас, згарэў. Гісторык Тацішчаў быў апошнім, хто трымаў у руках адзін з яго спісаў. Ён паспеў зрабіць толькі некалькі выпісак. Між іншым, гэтымі выпіскамі Тацішчава асабліва і не карысталіся даследчыкі. Такім чынам, у якасці крыніцы можна было выкарыстоўваць летапісы, урывачныя паведамленні, звесткі пра нашу гісторыю. У такіх абставінах гісторык чымсьці нагадвае палеантолага, які, скажам, па чэрапе, асобных костках можа аднавіць аблічча дагістарычнай істоты. Маючы ў сваім распараджэнні толькі дэталі — намалёваць карціну. Вось такая паўстаала задача. Дзе б ні знаходзіўся — пастаянна думаў пра гэта, супастаўляў, аналіза-

ваў. Факты ж можна і так, і гэтак павярнуць. А ўвогуле летапісы — невычарпальная крыніца для сур'ёзнага даследчыка. Сёння паглядзеў — адно ўбачыў, праз некаторы час убачыш зусім іншае.

І вось які вывад я зрабіў, ён і здзівіў, і збянтэжыў мяне: нашы шановныя даследчыкі, як гэта ні прыкра, не карысталіся тэкстамі, самастойна не працавалі з крыніцамі. Яны бралі толькі тое, што было прыведзена іншымі, іх папярэднікамі. Калі тыя нешта прапусцілі, то і яны паўтаралі ўслед. Я вельмі скрупулёзна, як пад мікраскопам, разглядаў кожную падзею. Бывае ж, што ў адным летапісе так напісана, а ў другім, у варыянце, крышку інакш даецца. Усё гэта я параўноўваў, выказваў свае меркаванні.

Ну, а самі летапісы, іх доўгае і грунтоўнае вывучэнне, перакрываючы аналіз рускіх, беларуска-літоўскіх летапісаў, тацішчаўскіх звестак, нямецкіх і польскіх хронік дазволілі грунтоўна прасяць гісторыю Полацкай і іншых земляў і адкінуць пустую мякіну, выказаць свае меркаванні, здагадкі, заўвагі.

Так, мною цалкам абвергнуты тэзіс аб так званым літоўскім заваяванні беларускіх земляў, уладарніцтва літоўскіх феодалаў над Беларуссю і ўжо тым больш аб бездзяржаўнасці Беларусі. Летапіснае «Міндоўг Літву заняў», на якое чамусьці не звярнулі ўвагі даследчыкі, азначае якраз, што Міндоўг заваяваў не Чорную Русь, а Літву. Вельмі каштоўным можна лічыць летапіснае ўдакладненне, якое сведчыць, што Міндоўгам была «помімана вся зямля Литовская». Гэта значыць, што ён не валодаў ніякай часткай Літвы, нават сваёй, і мог захапіць яе ўсю не інакш, як з Навагрудка. Толькі поўнасцю ігнаруючы гэтыя ясныя летапісныя сведчання, можна было гаварыць, што Міндоўг, аб'яднаўшы літоўскія землі, стварыў Літоўскую дзяржаву, а пасля захапіў Чорную Русь і іншыя беларускія землі. Усё гэта супярэчыць гістарычным фактам.

Цяпер што датычыцца летапіснай Літвы. Знаходзілася яна ў Верхнім Панямонні, дзе пакінула свае «аўтографы» ў выглядзе вёсак Літвы, якія мы знаходзім і цяпер у Слонімі, Ляхавіцкім, Уздзенскім, Стаўбцоўскім і Маладзечанскім раёнах. Яна ўрэзвалася клінам паміж Полацкай, Турава-Пінскай і Навагрудскай землямі і і побач з імі з'яўлялася гістарычнай вобласцю Беларусі.

Цяпер уявіце, што атаясамленне (наўмыснае ці выпадковае) летапіснай Літвы з сучаснай да непазнавальнасці скажала працэс утварэння Вялікага княства Літоўскага, усю нашу гісторыю.

Пасля напісання кнігі «Па слядах аднаго міфа» я вырашыў працягнуць працу па напісанню старажытнай гісторыі Беларусі, узяўшы ўжо полацкі перыяд. Узніклі зноў вялікія цяжкасці, прыходзілася шмат разоў перапраўляць, удакладняць. Выяўлялася зноў многа скажэнняў і перайначванняў гістарычных фактаў. Я заглабіўся ў матэрыял настолькі, унутры бшавалі такія страсці, такія пачуцці, што сам сабе я іншым разам здаваўся вар'ятам, які існуе ў некалькіх вымярэннях — у мінулым і ў сучаснасці. Тысячагадовую гісторыю маем! Гэта гісторыя — эпапея мужнасці і непераможнасці. Наша гісторыя рана зрабілася трагедыяй. Былі моманты, калі здавалася (асабліва нашым непрыяцелям), што гэта трагедыя пераходзіць у агонію. Аднак мы ўсё ж выстаялі. І ў нас ёсць будучыня.

— Пэўна, вы пісалі, спадзею-

чыся, што калі-небудзь прыйдуць лепшыя часы і ваша праца ўбачыць свет. Вось яны і прыйшлі. А ці спрабавалі вы самі некалькі прабіцца да людзей? Як успрымалі напісанае вамі журналісты і навукоўцы?

— Разумеюце, гэта для ўсіх было дзівам: гісторыяй займаецца чалавек, які не працуе ў інстытуце гісторыі! Недзе ў 1968 годзе я занёс рукапіс будучай кнігі «Па слядах аднаго міфа» ў часопіс «Полымя». Відца, паглядзелі-паглядзелі і не рашыліся друкаваць. Іншыя, прачытаўшы, былі ўражаны: «Няўжо вы першы такі разумнік, які ўбачыў усё гэтыя факты?» Альбо і так: «Ах, дык вы хочаце даказаць, што Вялікае княства Літоўскае было беларускай дзяржавай? А ці ведаеце, што гэта разыходзіцца з агульнапрынятай у навуцы канцэпцыяй?» Зразумела, я добра ведаў, што напісанае і выпактавана мною разыходзіцца... Так і не ўбачыла гэта праца свайго чытача. Затое было надрукавана «даследаванне» Абецэдарскага «У святле неабвержных фактаў». Дзеля справядлівасці трэба сказаць, што паасобныя часткі работы «Па слядах аднаго міфа» з'явіліся ў навуковым зборніку ў 1969 годзе, кароткі тэзісны выклад кнігі — у 1972 годзе ў зборніку «Беларускія старажытнасці». Адзін са спісак тэксту кнігі ўзялі сябры, друкавалі на машыны, распаўсюджвалі сярод інтэлігенцыі. І толькі праз 21 год у нас адважыліся выдаць кнігу ў дзяржаўным выдавецтве.

У 1980 годзе, да 1000-годдзя дзяржаўнасці Беларусі, мне ўдалося надрукаваць некалькі артыкулаў з кнігі «Старажытная Беларусь». Адзін з іх, к вазашаму гонару, у «Голас Радзімы». А ў адным з часопісаў паступілі інакш: аддалі на рэцэнзію ў Інстытут гісторыі АН БССР. Калегі-гісторыкі працу забракавалі.

Нават у 1987 годзе, калі ў «Маладосці» з'явіўся мой артыкул пра старажытны Полацк, то Адам Залескі, нязгодны з маёй канцэпцыяй, быў абураны: «Ці так трэба пісаць пра Старажытны Полацк? Ледаў не злачынам палічылі мяне некаторыя нашы вучоныя за тое, што падводжу чытача да думкі, што Вялікае княства Літоўскае было беларускай дзяржавай. А яно ж сапраўды было менавіта беларускай дзяржавай! Хіба ж яны не разумеюць, якую вялікую шкоду нашаму народу прынесла сцвярдзенне аб літоўскім заваяванні, панаванні літоўскіх феодалаў. Добра-ахвотна аддалі сваю гісторыю іншым, далі сябе абакрасці, адбіўшы тым самым народу памяць, якая нагадвала яму пра мінуўшчыну.

— Скажыце, Мікалай Іванавіч, якой вы бачыце будучыню Беларусі? Як галасавалі на нядаўнім рэфэрэндуме?

— Я галасаваў супраць Саюза. З таго тэксту дагавора, які быў надрукаваны перад рэфэрэндумам, усё-такі не бачна праваў рэспублік у Саюзе. Як мне падалося, то вяршыць лёс рэспублік будзе зноў цэнтр. Я — за самастойнасць, суверэнітэт Беларусі. Але пры ўсім гэтым нельга блытаць дзвюх рэчаў — самастойнасці і ізаляванасці. Самастойнасць зусім не азначае — ізаляцыя ад суседніх рэспублік, паставіць кітайскую сцяну. Неабходна захоўваць усе эканамічныя, культурныя сувязі. І гэта, можа, будзе больш згуртоўваць Саюз, чым дыктаваць цэнтра. Беларусь незалежная і суверэнная — гэта ж спрадвечная мара беларусаў. У рэшце рэшт, калі мы ўспомнім гісторыю Полацкай зямлі, то ўбачым, што яна ўвесь час, — прычым, першая! — з

гэтых старажытных, так званых рускіх земляў, змагалася за сваю самастойнасць і першая заваявала яе. Фактычна Вялікае княства Літоўскае, беларуская дзяржава, сфарміравалася раней, чым руская. Калі яшчэ толькі падымалася Масква пры Іване Каліце, беларускія землі былі ўжо амаль усе аб'яднаныя. Іншая справа, што ў сувязі з неспрыяльнымі гістарычнымі ўмовамі заціснутая, з аднаго боку, паміж нацыяналістычнай Польшчай, а з другога вялікадзяржаўнай Масквой, яна не магла змагца на два франты, і ў гэтых цяжкіх умовах паступова страціла сваю самастойнасць. Спачатку Польшча многа зрабіла для вынішчэння ўсяго беларускага, пасля, заваяваная рускімі самодержжамі, амаль канчаткова страціла перспектыву свайго далейшага развіцця. На некаторы час гэта перспектыва адкрылася зноў, у 20-х гадах нашага стагоддзя, але тут жа была і закрыта Сталіным. Зараз зноў наступіў час, і мы ўжо можам ва ўвесь голас заявіць пра сваю самастойнасць і незалежнасць. Зарукай таму працэсы дэмакратызацыі і нацыянальнага адраджэння, што адбываюцца ў краіне з пачаткам перабудовы.

... Мы сядзім і гутарым з Міколам Ермаловічам у цесным калідорчыку «Ленінкі», дзе апошнія 20—25 гадоў ён бывае амаль штодзённа. А жыве ў Маладзечне. І кожную раніцу амаль дзве гадзіны на электрычцы туды і дзве — назад увечары.

У выхадныя дні таксама. Некалі ў жонкі Мікалая Іванавіча суседзі пытаўся: «Во, відца, многа грошай твой муж зарабляе, не ведае ні сятаў, ні выхадных. Сябе хаця б пашкадаваў». Нічога тады не адказвала жанчына цікаўным. Хаця грошай ад той неймаверна карпатлівай і напружанай працы ў сям'і не прыбывала. Ды і не дзеля грошай дапамагала яна ва ўсім гэтаму апантанаму чалавеку. Любіла яго, ведала, што робіць вялікую і карысную справу.

Хіба проста ўвесь час ісці супраць цяжэння, пераадоўваць перашкоды? Памятаю, як упершыню ўбачыла Міколу Ермаловіча ў чытальнай зале «Ленінкі» гадоў 15 назад. Ён падносіў блізка-блізка да твару кнігу, аж не верылася, што так можна нешта бачыць. А ён бачыў толькі так. Альбо выцягваў з сумкі павелічальнае шкло і, сагнуўшыся, падоўгу застываў у такой нязручнай позе. Сёння зрок яшчэ больш пагоршыўся, дактары прапанавалі зрабіць аперацыю, але без гарантыі. Ён адмовіўся. Працягвае працаваць над віленскім перыядам гісторыі, спадзяецца дабрацца да Люблінскай уніі. Піша фактычна наўздагад. А каб трымаць сябе ў форме — строгі рэжым, з раніцы зарадка і халодны душ.

Глыбокія зморшчыны парэзалі твар майго суб'ядседніка. За тоўстым шклом акулараў — спакойныя вочы сумленна пражываюць на зямлі чалавека, якога лёс захаваў для нас з вамі, для Беларусі. Перажытае, вядома, пакінула рубцы і шрамы на сэрцы, але не зрабіла яго ні злым, ні жорсткім, ні пакрыўджаным на ўвесь свет. З нейкай дзіцячай даверлівасцю, бясхітраснасцю расказвае М. Ермаловіч пра сабе. З цёплай і ўдзячнасцю — пра сяброў. Але так і не вымавіў ён услых словы пра сваю такую выпактаваную і такую пшчотную, пранізліваю любіў да зямлі продкаў, да сваіх супляменнікаў, ды любоў гэтай і адданасць Беларусі — у кожным яго ўчынку, у кожным радку напісаных ім кніг.

ЗДЫМАЕЦЦА

КІНО

На кінастудыі «Беларусьфільм» ідзе работа над фільмам «Дурніца» па аднайменнай п'есе французскага пісьменніка Марселя Ашара.

Ставіць карціну рэжысёр Аляксей Коранеў, вядомы гледачу па стужках «Вялікі перапынак», «Па сямейных абставінах», «Акселератка», «Адам і Хева» і многіх іншых. У галоўных ролях заняты вядучыя акцёры савецкага кіно. НА ЗДЫМКАХ: выканаўца галоўнай ролі Жазэфы-актрысы Малага тэатра СССР Валерыя БАГУК; кадр з фільма. У ролях: Севінь — Мікалай КАРАЧАНЦАУ, Марэстан — Сяргей МІЧЫЦКО.

Фота У. ШУБЫ.

«АМАДЭУС»

Афішы з гэтым імем з'явіліся на вуліцах нашай сталіцы. Людзі дасведчаныя ведаюць: так звалі геніяльнага Вольфганга Амадэя Моцарта, памяці якога прысвячаецца VIII фестываль «Мінская вясна». 200-годдзе з дня смерці вялікара кампазітара па рашэнні ЮНЕСКА адзначаецца сёлета ва ўсім свеце. І сімвалічна, што адкрыўся фестываль 2 красавіка неўміручым легендарным «Рэквіямам» — знакамітым музычным завяшчанням Моцарта. Выканаўцы — Акадэмічны сімфанічны аркестр БССР, Дзяржаўны каўнаскі хор і салісты, дырыжор Я. Колабаў.

Амаль увесь месца ў вялікай і камернай залах Беларускай дзяржаўнай філармоніі будзе гучаць і самая папулярная, і меней вядомая шырокая публіцы музыка Моцарта ў выкананні лепшых беларускіх калектываў, маладых ды зусім юных салістаў, гасцей з Ташкента, Вільнюса, Каўнаса, Ленінграда, Масквы, з Германіі, Канады, Італіі...

ЖЫВЁЛЫ ДАЛЁКІХ КРАІН

У ДOME прыроды ў Траецкім прадмесці беларускай сталіцы працуе выстаўка «Жывёлы далёкіх краін». Змеі, водныя чарапахі, папугаі, жабы, скарпіён, пасуха—ўсяго каля 30 відаў насельнікаў Паўночнай і Паўднёвай Амерыкі, Афрыкі, Паўднёва-Усходняй Азіі прадстаўлена тут. На выстаўцы пра экзатычных жыхароў стэпаў і джунгляў расказваюць супрацоўнікі лабараторыі «Экацэнтр» — арганізатары экспазіцыі.

НА ЗДЫМКАХ: ля клетак з птушкамі; каго не зацікаваць незвычайныя жывёліны.

Фота Ю. ПАУЛАВА.

БЕЛАРУСКІЯ ПІСАНКІ

(Заканчэнне.
Пачатак на 1-й стар.)

раб пісанак прымяркоўваўся да Юр'я, калі першы раз выганялі свойскую жывёлу ў поле. Так, яшчэ ў канцы XIX стагоддзя на Гродзеншчыне бытаваў звычай класці яйка на парозе хлява перад выганам у поле скаціны, каб забяспечыць яе здароўе і плоднасць.

З увядзеннем хрысціянства афіцыйная рэлігія, адмовіўшыся ад беспаспяховай барацьбы з язычніцтвам, пачала падладжвацца пад старажытныя святы і абрады. Так маляваныя яйкі ўвайшлі ў абрад, прымеркаваны да народнага веснавога свята Вялікадня.

У беларусаў, як і ў суседніх народаў, бытавалі дзве тэхнікі аздаблення пісанак: vascaванне і гравіраванне. Паралельна шырока ўжывалася звычайная суцэльная афарбоўка як (крашанкі), якая ўжо ў пачатку XX стагоддзя ў многіх рэгіёнах выцесніла працаёмкія прыёмы дэкаравання і дажыла да нашых дзён.

Васкаванне — найбольш старажытная, пашыраная і любімая тэхніка аздаблення пісанак у многіх народаў — заключаецца ў нанясенні vascaвага ўзору на паверхню яйка для захавання яго натуральнага колеру пры апусканні ў фарбавальнік. Наносілі vascaвы ўзор самымі звычайнымі і простымі падручнымі прадметамі: палачкай, цвічком, нават запалкай з раскляпаным накіштам пэндзля канцом. Аднак найбольш чысты і дакладны ўзор давалі спецыяльныя інструменты: пісак (бляшаная леечка на палачцы-дзяржанні) і шпілька (палачка з убітым у яе ка-

нец маленькім цвічком).

Яйкі з нанесеным vascaвым узорам вытрымлівалі ў фарбавальніку — з шалупіня цыбулі, настою ржавяга жалеза і альховай кары ў квасе і інш. Затым іх вымалі з фарбавальніку, падсушвалі, падагравалі і сціралі воск. На каларовым фоне (чырвоным, чорным, карычневым) атрымліваўся выразны белы ўзор.

Характар дэкору пісанак вызначаўся перш за ўсё тэхналогіяй вытворчасці. Нанясенне растопленага vascaу леечкай-пісаканам давала лінейны арнамент і нагадвала звычайнае маляванне. У прынцыпе лініі могуць мець самыя адвольны характар, але традыцыйна бытавала старажытная кампазіцыя са схільнасцю да геаметрычных і моцна стылізаваных раслінных форм. Звычайна плошча яйка суцэльнымі лініямі-паяскамі дзялілася на ўчасткі часцей за ўсё на 8: адзін паясок праходзіў упоперак яйка, два — праз яго канцы. У месцах скрываванняў змяшчаліся матывы накіштаў хваёвых лапак, грабелек, васьміпялёстковых разетак (як і ў ткацтве) і інш.

Шырока бытавала аздабленне з дапамогай шпількі — палачкі з цвічком. Плешку цвічка мачалі ў растоплены воск, і на паверхню яйка атрымлівалася кропка ці выцягнутая кропелька. Здавалася б, такі нешырокі дыяпазон выяўленчых элементаў моцна абмяжоўваў магчымасці майстрых, але на самай справе разнастайнае камбінаванне кропак і кропелек дае безліч варыянтаў дэкору. Сярод усіх узораў пісанак няма і дзвюх абсалютна аднолькавых.

Найбольш пашыраны і любімы матывы, які атрымліваецца з кропелек, — круг-разетка, папулярны і ў іншых відах народнага мастацтва як беларусаў, так і іншых народаў. Зразумела, што на пісанках, звязаных з веснавымі абрадамі, матыву сонца з часоў язычніцтва займае цэнтральнае месца. Шматпялёстковыя разеткі размяшчаюцца звычайна па цэнтры яйка, свабодныя плошчы запаўняюцца паўразеткамі, кропкамі, ланцужкамі. Сустрэкаецца старажытны, відаць, калісьці пашыраны матыву птушкі (куруца), кветкі, нават фігуркі чалавека.

Паралельна з такім традыцыйным, «чыстым» відам народнага мастацтва ў розных мясцінах Беларусі апошнім часам адзначаны таксама разнастайныя правы самадзейнасці, якія выцеснілі старажытны працаёмкі спосаб vascaвання: ручная размалёўка фарбамі, прымяненне замест vascaу ізаляцыйнай стужкі, пластыліну, гумак з веласіпедных камер і інш. Зрэдку трапляецца гравіраванне — прадрапванне ўзору па афарбаванаму яйку. Але гэтыя спосабы не даюць такой чысціні, дакладнасці і прыгажосці дэкору, як vascaванне.

Адраджэнне забытых звычайў і абрадаў, характэрнае для нашых дзён, уключае і аднаўленне звязанай з ім атрыбутыкі. Гэта ж датычыць і пісанак, якія ўзнаўляюцца як па традыцыйнай тэхналогіі, так і ў выглядзе размалёваных алейнымі фарбамі драўляных точаных загатоўак. Апошнія могуць быць і арыгінальнымі сувенірамі з характэрным нацыянальным каларытам.

Яўген САХУТА.

БЕЛАРУСЬ—КРЫНІЦА ПЕСНІ

Словы С. ПАНІЗНІКА Муз. А. КАЗЛОВАЙ

Нам ніколі не памерці
А ні у якім горы,
Бо з маёй зямлі не сцерці
Сінія азёры:
Нашу Нарач, нашу Свіцязь...
Столькі сілы ў слоўе!
Беларускі край, што віцязь,
Слаўны роднай мовай. **2 разы**

Нам ніколі не памерці,
Не згарэць, як свечкі;
Прападуць азёры ў свеце —
Застануцца рэчкі:
Наша Ясельда і Шчара,
Наш Дняпро і Нёман,
Беларусь — край светлых чараў **2 разы**
Кожнаму знаёмы!

Нам ніколі не памерці,
Не растаць, як зічкі —
Пасля нас і нашы дзеці
Стануць ля крынічкі,
Ля якой змаглі ў час весні
Зноў мы ўкараніцца...
Беларусь — крыніца песні,
І любві крыніца! **2 разы**

НІ ГОРЫ, НІ РАВЫ...

На любых трасах, нават прасёлачных дарогах, упэўнена адчувае сябе новая спартыўная машына карт-крос, серыйны выпуск якой пачалі на Магілёўскім аўтамабільным заводзе імя Кірава.

— Машына гатова да трэніровачных заняткаў і спорцістаў у любых умовах, — расказвае галоўны інжынер прадпрыемства Ніканор Міхаловіч. — Гэта адкрывае шырокія магчымасці для развіцця тэхнічнага віду спорту, асабліва ў сельскай мясцовасці, дзе няма добраўпарадкаваных палігонаў. Навінка простая ў кіраванні, мае высокую манеўранасць, развівае хуткасць да шасцідзесяці кіламетраў у гадзіну. Канструктары прадугледзелі дадатковыя меры бяспекі, паставіўшы спецыяльныя дугі.

Канструкцыю распрацавалі сумеена спецыялісты магілёўскага завода і цэнтральнага канструктарска-тэхналагічнага бюро ЦК ДТСААФ СССР з Ленінграда. Выкарыстаны рухавік мінскага мотавелазавода, а шыны — тыя ж, што і ў матацыкла для вёскі.

РЕДАКЦЫЙНАЯ КАЛЕГІЯ

НАШ АДРАС:

220600, МІНСК, ЛЕНІНСКІ ПРАСПЕКТ, 44.
ТЭЛЕФОНЫ: 33-01-97, 33-02-80, 33-03-15, 33-16-56, 33-07-82.

Ордэна Працоўнага Чырвонага Сцяга друкарня
выдавецтва ЦК КП Беларусі
Індэкс 63854. Заказ № 502.